

Ahmet İhsan'ın (Tokgöz) İktisadi Anlayışı

Kenan DEMİR*

Öz

1870'lerle birlikte basında birçok iktisat kitabı tefrika edilmiş ve tefrika edilen iktisat kitaplarından biri de 1891'de öncelikle *Servet-i Fünun* sütunlarında çıkan sonra kitap olarak yayımlanan Ahmet İhsan'ın *İlm-i Servet* adlı eseridir. Kitap, halkın anlayacağı şekilde dili sade ve içeriği de basit hazırlanmıştır. Ahmet İhsan'ın kitabı yayımlamadaki amacı halka liberal iktisat düşüncesinin temel ilkelerini öğretmektir. Ahmet İhsan, kitabını liberalizm doğrultusunda yazmış ve kitabı yazmadaki amacı liberalizmin sadece okuma yazma bilen bir kitleye ulaştırmak olmuştur. Bu çalışmanın kapsamı 19. yüzyılın ikinci döneminde yaygın bir şekilde benimsenen liberal iktisadın İlm-i Servet kitabı ışığında incelemektir. Çalışmanın amacı dönemin ikinci yarısında basında çok fazla dile getirilen ve kitap tefrikalarının çıktığı liberal iktisadın, İlm-i Servet adlı kitabın içeriğini vererek halka öğretilen iktisadi düşüncüyü tespit etmektir. Çalışmada görüldüğü gibi Ahmet İhsan, okurlara liberalizm ilkelerini öğretmeyi amaçlamıştır. Çalışmada önce Ahmet İhsan'ın hayatı hakkında bilgi verilmiş ve basında tefrika edilen iktisat kitapların kronolojisi aktarılmış, sonra ise *İlm-i Servet* adlı kitabının içeriği incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet İhsan, Basın, İlm-i Servet, Ekonomi, Liberalizm

Ahmet İhsan's (Tokgöz) Economic Understanding

Abstract

In the 1870s, many economics books were serialized in the press, and one of the serialized economics books is Ahmet İhsan's *İlm-i Servet*, which was first published in the columns of *Servet-i Fünun* in 1891 and later published as a book. The language of the book is simple and the content is simple in a way that the public can understand. Ahmet İhsan's aim in publishing the book is to teach the basic principles of liberal economic thought to the public. Ahmet İhsan wrote his book in line with liberalism and his aim in writing the book was to convey liberalism to a literate audience. The scope of this study is to examine in the light of the book *İlm-i Servet* of liberal economics, which was widely adopted in the second period of the 19th century. The aim of the study is to determine the economic thought that was taught to the public by giving the content of the book titled *İlm-i Servet* of liberal economics, which was mentioned a lot in the press in the second half of the period and the book serials were published. As seen in the study, Ahmet İhsan aimed to teach the principles of liberalism to the readers. In the study, firstly, information about

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 09.08.2022

Kabul/Accepted: 13.03.2023

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igusb.1159732>

* Doç. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman, İstanbul, Türkiye.

E-posta: kdemir@medipol.edu.tr ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1508-5978>

Ahmet İhsan's life was given and the chronology of the economics books serialized in the press was conveyed, and then the content of his book named İlm-i Servet was examined.

Keywords: Ahmet İhsan, Press, İlm-i Servet, Economy, Liberalism

1. Giriş

Osmanlı Devleti'nin iktisadi olarak sorunlarının kadim iktisadi çözüm yöntemleriyle çözülememesi nedeniyle 19. yüzyılın ilk döneminde Avrupa'dan gelen iktisadi sistemler önem kazanmaya başlamış ve iktisadi politikalar Avrupa'dan gelen düşünceler doğrultusunda uygulanmaya başlamıştır. Avrupa devletlerinin iktisadi başarısının açık bir şekilde görüldüğü 19. yüzyılın ilk çeyreğinde gelişmiş Avrupa devletlerinin iktisadi uygulamalarının benimsenmesiyle Osmanlı Devleti'nin iktisadi gelişmesini gerçekleştireceği fikri hakim olmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin kadim iktisadi politikalarının kalıcı bir çözüm oluşturmaması ve iktisadi verim fikrine dönük bir çözüm politikası olmamasının anlaşılması nedeniyle Avrupa'dan gelen düşünce sistemleri önem kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin iktisadi çözümlerinin daha çok mali bakış açısı doğrultusunda olması ve fiskalist çözüm anlayışının kısa dönemli olması gibi nedenler bürokratları farklı arayışlara yöneltmiştir.

İktisadi sorunlara kalıcı şekilde çözüm getirilmek istenmesi iktisadi verimi ön plana alan düşünce sistemlerinin önemsenmeye başlamasına neden olmuştur. Köklü bir zihinsel yapı oluşturulmadığı sürece Osmanlı Devleti'nin gerilemesine çözüm üretilmeyeceğine dair döneminin siyasi konjonktörüne uygun şekilde iktisadi açıdan kadim gelenekten köklü bir kırılma yaşanmıştır. İktisadi dönüşümün yaşandığı 19. yüzyılın ilk çeyreğinde devletin askeri, siyasi, toplumsal ve hukuki değişime paralel olarak iktisat da bir değişim yaşanmaya başlamıştır. Bu değişime paralel olarak iktisadi verimi ön plana alan bir iktisadi zihniyeti yaratılmak istenmiştir. Bu zihniyetinin ilk örneği Kameralizm düşüncesi olmuş ve bu düşünce daha çok devletin Hariciye Bakanlığı'ndaki bürokratları vasıtasıyla ülkeye girmeye başlamıştır. Bu düşünce, devletin iktisadi girişimlerde rolünün etkin olması nedeniyle bürokratlar tarafından benimsenmesine neden olmuş ve devletin iktisadi verimi artırıcı rolü konusunda Avusturya'da uygulanan Kameralizm sistemi ışığında çözüm yolları önerilmiştir. Kameralizm düşüncesi yanında 1820'lerde liberalizm ilkeleri de benimsenmeye başlanmıştır. Liberalizmin bu dönemde Avrupa'da yayılmasına paralel olarak Osmanlı Devleti'nde de görülmesinin nedenlerinden biridir. Liberalizmin sanayiye önemsemesi, özel girişimciliği teşvik etmesi ve ilkelerini benimseyen Avrupa devletlerinin terakki yolunda ilerlemesi gibi faktörler bürokratların bu düşünceyi benimsenmesinde etkili olmuştur. Liberalizmin yayılmasının bir nedeni de Sanayi Devrimini gerçekleştiren İngiltere'nin pazar bulma isteğidir. Liberalizmin benimsenmesiyle Osmanlı Devleti gibi geri kalmış devletlerin tarımsal ülke olarak kalmasını sağlanarak hem sanayi ürünler için bir pazar yaratılması amaçlanmış hem de sanayi için ihtiyaç duyulan hammaddeleri düşük bir gümrük politikasıyla temin edilmek istenmiştir. Bu nedenle İngiltere liberalizmin ilkelerinin Osmanlı Devleti'nde uygulanmasını sağlamak için İstanbul Elçiliği öncülüğünde liberalizmin propagandasında bulunmuştur. 1830'larda yaşanan Mısır Sorunuyla İngiltere ile yakınlaşan Osmanlı Devleti Mısır karşısında İngiltere'nin siyasi gücüne ihtiyaç duymuş ve siyasi gücün sağlanması konusunda İngiltere ile serbest iktisat düşüncesinin ilkeleri ışığında Baltalimanı Ticaret Anlaşması 1838 senesinde imzalamıştır. Bu ticaret anlaşması Osmanlı Devleti'nin iktisadi politikalarında liberalizmin etkisini hızlandırmıştır.

1830'lardan itibaren ikamet eden Blak Bey, David Urquhart ve William Churchill gibi yabancılar ya da yabancı konsoloslarında çalışan elçilerin basında liberal iktisat

düşüncesinin propagandasını yapması bu düşüncenin yayılmasında etkili olmuştur. 1840'lardan itibaren modern iktisat düşüncesi doğrutusunda yayım yapan iktisat kitapları neşredilmiştir. Serendi Arşizen, Sehak Abru, Ohannes Efendi gibi dönemin önemli iktisatçıların yazdığı kitaplarında verilen düşüncenin liberal iktisadın fikirlerinin olması bu düşüncenin modernleşmesinde önemli katkıları olmuştur. Batı tarzında kurulan eğitim kurumlarında modern iktisat derslerinin verilmesi iktisadi bilgilerin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Okullardaki iktisadi müfredatın içeriğinin liberalizm olması, bu düşüncenin devletin resmi ideoloji haline geldiğinin göstergesidir. Bu faktörlerden dolayı 1860'lardan itibaren iktisadi anlayış açısından öğretilen ya da tartışılan tek iktisat düşüncesi liberal iktisadın oluşturması nedeniyle bu düşüncenin geniş halk kesimlere öğretilmesi konusunda öncelikle basında tefrika edildikten sonra kitap olarak basılan iktisat kitapları görülmüştür.

Osmanlı'da yayımlanan ilk iktisat kitabı *Risale-i Tedbir-i Umran-ı Mülki'nin* bir bölümünün 1833'te *Takvim-i Vekayi'*de neşredilmesi ilk tefrika örneği olmamasına karşın iktisat kitabının bir bölümünün gazetelerde yayımlanması açısından önem arz etmektedir. Osmanlı basınında çıkan ilk tefrika örneği Mehmet Şerif Efendi'nin *İlm-i Emval-i Milliye'nin* adıyla 1863'te neşredilmeden önce 1862'de *Tercüman-ı Ahval'*de tefrika edilen eseridir. Bu tefrikadan sonra Mehmet Mithat'ın *Ekonomi Tercümesi: Fenni İdare* kitabı da 1869'da *Terakkî'*de tefrika edilmiştir. Bu ilk örneklerden anlaşılacağı gibi Osmanlı'da çıkan iktisat kitapları öncelikle basında tefrika edilmiştir. Bu yöntem sonra bir gelenek haline gelmiş, bu doğrultuda 1873'te çıkan *Cüzdan'*da Reşad Bey'in *Tarik-i Refah* adlı iktisat kitabı, 1879'da çıkan *Tercüman-ı Hakikat'*ta Ahmet Mithat Efendi'nin *Ekonomi Politik'i, Sevda-yı Say u Amel ve Teşrik-i Mesai ve Taksim-i Mesai* kitapları, 1881'de çıkan *Hazine-i Evrak'*ta ise Mahmud Celaleddin'in *Elif Ba-ı Ulum* kitabının bazı bölümleri *Ekonomi Politik: İlm-i Emval-i Milliye* başlığıyla tefrika edilmiştir.

II. Abdülhamit dönemi basınında siyasi konuların görülmesinin azalmasıyla birlikte gazete ve dergiler halkın genel kültürünü artırıcı yayımlar yapmış ve bilim ve fen konuları basında fazlaca işlenmiştir. 1891'de çıkan *Servet-i Fünun* da bilim ve fen dergisi olarak Ahmet İhsan tarafından çıkartılmıştır. Ahmet İhsan modern gazetecilik tekniklerini kullanarak dergide birçok Batı bilimi konusunda yazı ve kitap tefrikaları yayımlamıştır. Çalışmanın konusu olan *İlm-i Servet* adlı kitap tefrikası da 1891'de dergide tefrika edilmiş ve aralıklarla 15 sayıda görülmüştür. Bu çalışmada tefrikanın gazete nüshaları takip edilerek iktisat kitabının içeriği incelenmiştir. Çalışmada öncelikle Ahmet İhsan'ın hayat hikayesi verilmiş sonra da ülkede çıkan iktisat tefrikalarının kronolojisi verilmiş en son ise *İlm-i Servet* adlı kitabın içeriği aktarılmıştır.

Hayatı

Ahmet İhsan, 1868'de babasının vazife sırasında bulunduğu Erzurum'da dünyaya gelmiştir (Ercilasun, 1996: 3). Babasının devlet memuru olması nedeniyle ilk öğretimini çeşitli okullarda sürdürdükten sonra Şam Askeri Rüştiyesi ve Üsküdar İdadisi'nden mezun olmuştur (Ebuzziya, 1999: 94). Şam'da Süleyman Sudi'yle tanışmış ve onun tavsiyesiyle Fransızca öğrenmiştir (Ercilasun, 1996: 4). Sonra Mülkiye Mektebi'ne giren Ahmet İhsan, burada edebiyata merak sarmıştır. Bu yönelişin nedeni okuldaki edebiyat hocası Recazade Ekrem'dir (Ercilasun, 1996: 7). Mekteb-i Mülkiye'de öğrenciyken ilk tercüme eserini çıkartmış ve 1886'da *Tercüman-ı Hakikat'*te tercüme yazıları yazmaya başlamıştır (Özdemir, 2017: 504).1885'te mektebi bitirdikten sonra yayımcılık teşebbüslerine girişmiş ve *Şafak* adlı dergiyi çıkartmıştır (Rukancu-Anameriç, 2009: 153). Bir yandan yayıncılık faaliyetlerinde bulunurken bir yandan da Hariciye Nezareti Tercüme Kalem'i'nde göreve başlamış ve sonra Tophane Müşirliğine Fransızca mütercimi olarak girmiştir (Ercilasun, 1996: 8-9). 1888'de *Umran* adlı dergiyi çıkartmış ama dergi,

gerekli izinler alınmadığı için kısa sürede kapatılmıştır (Tokgöz, 1993: 41-42). 1890'da matbaa sahibi olmuş ve bu matbaa vasıtasıyla tercümelemlerini başta olmak üzere birçok eser çıkartmıştır (Tokgöz, 1993: 46-47). Bu senelerde memurluktan istifa ederek sadece yayımcılık mesleğiyle uğraşmıştır (Ebuzziya, 1999: 94)

1891'de Nikolaidis'in *Servet* adlı günlük gazetesinin eki olarak *Servet-i Fünun'u* çıkartmıştır (Parlatır, 2009: 573). 1891'de yayım hayatına başlayan dergi 1944'e kadar yayımını sürdürmüştür. (Rukancı-Anameriç, 2009: 157). İlk döneminde bilimsel ve teknik konuları veren *Servet-i Fünun* yazı işleri müdürlüğüne Tevfik Fikret'in getirilmesiyle edebiyat ve sanat ağırlıklı yayım politikası gütmüştür (Toprak, 1984: 17-18). 1891'de matbaacılığını geliştirmek ve modern yöntemleri öğrenmek için Avrupa'ya seyahat etmiştir. Paris, Londra, Belçika, Hollanda, Almanya, İsviçre ve İtalya gibi birçok Avrupa devletini gezmiş ve dönüşünde seyahatlerini *Avrupa'da Ne Gördüm* adıyla kitaplaştırmıştır (Ercilasun, 1996: 15).

Ahmet İhsan, 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuş ve devrim başarılı olunca *Servet-i Fünun'u* günlük gazeteye dönüştürmüştür (Tokgöz, 1993: 119-128). Sonraları İttihat ve Terakki'nin yönetimini tasvip etmeyen Ahmet İhsan, dergiyi tekrardan haftalık çıkartmıştır (Ebuzziya, 1999: 95). 1909'da Ticaret-i Mekteb-i Ali'de iktisadi coğrafya öğretilenliği önerisini kabul etmiş (Tokgöz, 1993: 188) 1917'e kadar iktisadi coğrafya derslerini vermiştir (Ebuzziya, 1999: 95). 1917'de *Servet-i Fünun'da* üç adet imzasız çıkan Ticaret Mekteb-i Ali ile alakalı yazılar Ahmet İhsan'ın mektepte iktisadi dersler vermesi nedeniyle onun kaleminde çıktığı ifade edilmektedir. Bu yazılarla, Türk-Müslüman gençlerini ticarete ve ticaret mektebine rağbeti amaçlamıştır (Özku, 2016: 323-338). Ayrıca 1912'de Beyoğlu Belediye Reisliği teklifini kabul etmiş, 1913 sonbaharına kadar görevi sürdürmüştür (Ercilasun, 1996: 22). Birinci Dünya Savaşı esnasında *Servet-i Fünun'u* hem haftalık hem de günlük çıkartmıştır (Ercilasun, 1996: 25-26). Savaşın sonra İstanbul'da Piyer Loti Cemiyetini kurmuş ve Millî Mücadeleciler ile temas kurmuştur (Ebuzziya, 1999: 95). 1920'de tutuklanacağını anlayan Ahmet İhsan, Avusturya'ya kaçmıştır (Ebuzziya, 1999: 95). Kurtuluş savaşı esnasında ise Almanya ve İsviçre'ye geçmiştir. Münih'te iken Ankara hükümetinin hizmetinde Türk İstihbarat Şubesini kurmuştur (Koloğlu, 1999: 626). 1923'te Lozan Konferansına matbuat bürosunda görevli olarak bulunmuştur (Ercilasun, 1996: 27). 1924'te *Servet-i Fünun'u* tekrardan çıkartmış ve ismini 1929'da *Uyanış* olarak değiştirmiştir (Koloğlu, 1999: 626). Cumhuriyet döneminde Avrupa'daki birçok organizasyona Ankara hükümeti delegesi olarak katılmıştır (Ercilasun, 1996: 30). 1931'de Cumhuriyet Halk Partisi'nde Ordu milletvekili seçilmiş ve meclisin 4, 5 ve 6. dönemlerinde milletvekilliği olmuştur (Ebuzziya, 1999: 95).

Ahmet İhsan, Batı dillerinden birçok eseri tercüme etmiştir. Çeviri eserlerden biri Marcel Dubois'in *Sinai Ticari İktisadi Avrupa: 1 Kısım İngiltere ve Belçika* başlıklı kitabıdır (Ebuzziya, 1999: 95). Ahmet İhsan, seyahatlerini anlatan eserler yazmıştır. Bunlar 1885'te *Asya-yı Şarkıye Seyahati*, 1891'de *Avrupa'da Ne Gördüm*, 1909'da *Tuna'da Bir Hafta* ve *1917'de Tirol Cephesinde Seyahat*'tir (Rukancı-Anameriç, 2009:153-154). Ahmet İhsan'ın seyahat yazıları yanında roman türünde 1892'de çıkarttığı *Ülfet* ve *Haver* adlı iki eseri bulunmaktadır (Kılıçkaya, 2010: 314). İktisadi konulara yönelik iki kitap neşretmiştir. Kitapların ilki 1307'de yayımlanan *İlm-i Servet*'tir. Kitabında Adam Smith'in serbest ticaret ilkelerinin medeni ülkelerde benimsenen kural diye adlandırarak bu düşüncenin koyu bir savunuculuğunu yapmıştır (Kurdakul, 1997: 131). Kitap 120 sayfa ve dili basit olup amaç halka iktisadi öğretmektir (Ahmet İhsan, 1307: 1-20). Diğer eseri ise *Demiryolları* başlıklı kitabıdır. Kitap 1308'de küçük boy ve 96 sayfa olarak basılmıştır (Ahmet İhsan, 1308: 1-96).

2. Osmanlı Devleti'nde Liberalizm Doğrultusunda Çıkan İlk İktisat Kitapları

Osmanlı'da yayımlanan ilk iktisat kitabı İlber Ortaylı'nın araştırmalarına göre Viyana'da Milli Kütüphane Şark Yazmaları arasında bulunan *Risale-i Tedbir-i Umran-ı Mülki* adını taşıyan yazma eserdir (Ortaylı, 1980: 39). Kimin tarafından yazıldığı bilinmemesine karşın kitabın yazarının aynı dönemde *Takvim-i Vekay'* de de yazılarının görülmesinden hareketle araştırmacılar tarafından *Ziraat ve Sanayi Meclisi* üyelerinden Mehmet Nuri Bey'in olduğu varsayımı yapılmaktadır (Aydar, 2019: 35). Eserin yazıldığı tarih net olmamasına rağmen Ortaylı'ya göre kitap 1833'te çıkmıştır (Ortaylı, 1980: 39). Kitap giriş ve sonuç hariç beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde iktisadın temel kavramları, ikinci bölümde üretim süreci üçüncü kısımda üretim araç ve gereçleri dördüncü bölümde sermaye ve tasarruf beşinci bölümde Malhus'un nüfus teorisi verilmiştir (Ortaylı, 1980: 42). Risalenin yazarı, ekonomi ilminin Avrupa'da bağımsız ilim haline geldiğini belirtmiş ve iktisadi politikalarını ekonomi ilmi doğrultusunda şekillendiren devletlerin istikrarı yakalayıp güçlendiklerini vurgulamıştır (Aydar, 2019: 57). Risalenin yazarı eserinde Batılı iktisatçıların yanında ismini belirtmemesine karşın İbn-i Haldun'un fikirlerinden de etkilendiği görülmektedir. (Aydar, 2018: 64).

İkinci iktisat kitabı Serendi Arşizen'in yazdığı *Tasarrufat-ı Mülkiye* adlı eserdir. Kitabın yayımladığı tarih net değilse de Rossi'nin *Cour d'economie Politique*'nin kitabını 1840'ta yayımlanması ve Arşizen'in 1841'de Tıbbiye Şahane'de ders vermeye başlaması gibi bilgiler ışığında kitabın 1840'larda yayımladığı söylenebilir (Sayar, 2003: 122). Arşizen'in eseri Pellegrino Rossi'nin çevirisi olarak verilmesine karşın iktisadi sorunlarına değinen ve öneriler getirmesi nedeniyle eser telif olarak adlandırılır (Genç-Özgür, 2011: XIX). Fransızca olarak yeniden yazılan eser Aleko Suço tarafından Türkçeye çevrilmiştir (Sayar, 2000: 263). Arşizen, Osmanlı'daki tarım-sanayi tartışmasına kitabında değinmiş ve bu konuda Osmanlı gerçeğine uygun ifadeler kullanmıştır (Sayar, 2000: 272-273). İktisat ilminin toplumun refahını artırmayı hedeflediğini belirtmiş ve insan refahını artırmanın en önemli yolunun gelir dağılımının adaletli şekilde sağlanması olduğunu vurgulamıştır (Genç- Özgür, 2011: XIX). Serbest ticaretin ülke ekonomilerine yarar sağladığını ve ticaretin milli geliri artırıcı işlevi olduğunu belirtmiş ve İngiltere'yi örnek göstermiştir. İngiltere'nin uluslararası ticaret sayesinde zenginleştiğini vurgulamıştır (Genç-Özgür, 2011: XX). Arşizen, Mekteb-i Tıbbiye'de iktisat dersleri de vermiştir (Sayar, 2001: 155).

Sehak Abru, Say'ın *Catehisme d'Ekoconomie Politique* adlı eseri 1859'da *İlm-i Tedbir-i Menzil* adıyla Türkçeye çevirmiştir (Orman, 2010: 258). Kitap Mühendisyan matbaasında basılmış ve çeviri olmasına karşın Abru yorum ve görüşlerini de dile getirdiği için kitap telif olarak adlandırılabilir (Candemir-Şeropyan, 1999: 78). Abru'nun çevirisinden başka iktisadi olmayan üç dört tercümesi daha vardır (Pakalın, 2008: 5). Abru, Babialı Tercüme Odası ve Hariciye Nezareti'nde çeşitli idari görevlerinde tecrüman olarak çalışmıştır (Pamukcuyan, 1958: 165-176). Abru tarafından çevrilen iktisat kitabı uzun süre Türk İktisat düşüncesini yönlendiren eser olmuştur (Mardin, 1990: 62). Eserinde ülkeye giren serbest ticaret düşüncesinin ilkelerini doktrin halinde bilimselleştirmiştir (Berkes, 1975: 332). İktisadın çeşitli konularını 30 bölüm halinde vermiştir (Şener, 1994: 217). Kitabını yazarken Say'ın kitabından etkilenecek ve onun görüşlerinin sadık aktarıcısı olmuştur (Fındıkoğlu, 1946: 19). 1859'da çıkan kitabın önsözünde, önce de iktisat kitabını yazdığını, sonra kitabı yeterli bulmayarak daha iyisini yazmayı amaçladığını belirtmiştir. Berkes, *Tedbir-i Menzil* adıyla 1852'de yayımlanan bir eserin Abru'nun kitabı olabileceğini belirtmiştir (Berkes, 1975: 332).

1860'ta çıkan diğer iktisat kitabı Charles Wells tarafından yazılan *İlm-i Tedbir-i Milk* adlı eserdir. Kitap Londra'da basılmış, Charles Wells önsözünde kitabın Türkçe

yazılan ilk iktisat kitabı olduğunu belirtmiştir (Berkes, 1975: 332-333). Bu açıklama Wells'in dönemindeki diğer Osmanlı iktisat kitaplarından habersiz olduğunu göstermektedir (Tütengil, 1965: 146). 95 sayfadan ibaret olan kitap ilkel dönemlerden İngiltere'deki demiryolların etkilerine kadar ki iktisadi konulara değinmiştir (Sayar, 2000: 276). Kitap klasik iktisat düşünce doğrultusunda yazılmış ekonomi kitabından ziyade bir iktisat tarihi kitabını andırmaktadır (Berkes, 1975: 333). Tanzim, tertip, muhteva ve usul açısından Şark geleneğine uygun şekilde düzenlenmiştir (Tütengil, 1965: 146). Wells kitabında vergilerin alımından eşitliğe, tahsil giderlerin az olmasına ve vergiler yüzünden sanayi ve ticaretin zarar görmemesine dikkat edilmesini vurgulamıştır (Şener, 1994: 218). Wells'in Londra'da çıkan Muhbir'in 16, 20 ve 47. sayılarında üç adet yazısı da bulunmaktadır (Çelik, 1994: 137-138).

Şerif Efendi, 1862'de Mülkiye'de iktisat dersleri vermiş (Fındıkoğlu, 1946: 22) ve verdiği ders notlarını *İlm-i Emval-i Milliye* adıyla kitaplaştırmıştır (Fındıkoğlu, 1948: 263). Yayımlanmadan önce kitabın bir kısmı 1862'de *Tercüman-ı Ahval*'de tefrika edilmiştir (Demir, 2018a: 274-276). Şerif Efendi'nin kitabının yanında *Mecmu'a-ı Fünun* ve *Tercüman-ı Ahval*'de de iktisadi konulara değinmiştir (Sayar, 2000: 306). Fındıkoğlu, Şerif Efendi'nin *Takvim-i Vekayi* ve *Ceride-i Havadis*'de de makaleleri olacağını belirtmesine karşın halen bu gazetelerdeki yazıları tespit edilememiştir (Fındıkoğlu, 1948: 263). Kitabı ve gazetelerdeki yazıları klasik iktisat düşüncesinin Smithan yaklaşımı doğrultusunda olmasına karşın iktisadi sorunlara mili çıkar ekseninde bakması Şerif Efendi'nin yerli iktisatçı olduğunu göstermektedir (Sayar, 2000: 314). Şerif Efendi, Osmanlı'nın kalkınması için tarıma önem verilmesini ifade edenlere karşı çıkmış ve sanayileşmeyi savunmuştur (Şener, 1994: 221). Borçlanmayı mali açıdan son çare olarak düşünmüş ve devletin borçlanmadan ziyade harcamaları azaltması, gelirlere zam yapması ya da yeni gelir kaynakların aranması gibi öneriler getirmiştir (Şener, 1994: 221).

Osmanlı'da çıkan iktisat kitaplarından biri de Mehmet Midhat'ın 1869'da yayımladığı *Ekonomi Tercümesi: Fenni İdare*'dir (Fındıkoğlu, 1946: 23). Kitabın aslı Otto Hübner'in Almanca eseri olmasına karşın Loroy Beaulieu'nun Fransızca tercümesini dikkate alarak tercüme etmiştir (Mardin, 1990: 72-73). Mehmet Mithat, Şura-yı Askeri levazım memuru olarak çalışmaktadır (Sayar, 2000: 324). Kitabın orijinali halk ve işçilerin ekonomiyi öğrenmesi için soru-cevaplı yöntemle yazılmış ve Mehmet Mithat da yöntemi değiştirmemiştir (Berkes, 1975: 333). Mehmet Mithat'ın kitabı dönemin önemli yayın organı *Terakki*'de tefrika edilmiştir (Sayar, 2000: 324). Kitabın içeriğini emek, mübadele, iş bölümü, sermaye, para, fiyat, ticaret, ziraat, mülkiyet ve memuriyet gibi konu başlıkları oluşturmaktadır (Şener, 1994: 224). Mehmet Mithat iktisadi yayıncılığın elit bir avuç aydına yönelik yapıldığını ve halkın iktisadi bilgilerden habersiz olduğunu belirtmiş ve kitabı yazma amacının halka bu ilmi tanıtmak ve öğretmek olduğunu vurgulamıştır (Sayar, 2000: 324-325). Kitapta yoksulluğun nedeni olarak toplumdaki ahlaki çöküntüyle cahilliği göstermiş ve bunun ortadan kaldırılması için de ahlakın, eğitim geliştirilmesiyle düşük gelirli insanlara destek olacak sigorta ve emniyet sandığı gibi kurumların kurulmasıyla sağlanacağını belirtmiştir (Berkes, 1975: 333).

1869'da Otto Hübner'in eseri Ahmet Hilmi Efendi tarafından da Almanca'dan tercüme edilerek yayımlanmıştır. Ahmet Hilmi, eseri *İlm-i Tedbir-i Servet* adıyla neşretmiştir (Sayar, 2000: 323). Hariciye Tercüme Bürosu'nda çalışmış ve Mülkiye Mektebi'nde hukuk, tarih ve coğrafya dersleri vermiştir (Kömürçan, 1946: 106). Çevirideki amacını daha çok bilimsel mahiyetle açıklamış ve iktisat ilminin gelişmiş ülkelerde kazandığı değer yüksek olduğunu ve bu çeviriyle ilmin herkes tarafından bilinmesini sağlamak olduğunu belirtmiştir (Kurdakul, 1997: 120). Eserde işçilerin bir araya gelerek haftalık ücretlerinin bir kısmını tasarruf ederek işçi yardım sandıklarının kurulmasını istemiştir (Kurdakul, 1997: 121).

Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyelerinden Reşad Bey, Benjamin Franklin'in *Tarik-i Refah* adlı eseri 1869'da tercüme ederek Paris'te neşretmiştir (Sayar, 2000: 322). Kitap, 1873'te *Cüzdân*'da tefrika edilmiştir (Demir, 2018b: 132). Reşad Bey, eseri tercüme etmekle çalışma psikolojisini aşılama ve halkı bu konuda teşvik etmeyi amaçlamıştır (Sayar, 2000: 322). Kitapta çalışma ve tasarrufun erdemlerinden bahseden güzel söz ve deyimler genişçe yer almıştır (Şener, 1994: 223). Franklin'in eserinin 1870'te Bedros Hocasaryan tarafından *Tarik-i Servet Ez Hilmet-i Ricardos* adıyla İstanbul'da ikinci tercümesi de yapılmıştır (Sayar, 2000: 322).

Ahmet Mithat, ilk iktisat kitabını 1880'de *Ekonomi Politik* başlığıyla yayımlamıştır (Ahmet Mithat, 1296a: 1-190). Ekonomi kitabını yazarken kitabının girişinde iktisadın yeni gelişen ilim olduğunu ve bazı iktisadi sorunlarını çözemediğini iktisadi ilkelerin değişkenlik göstereceğini belirtmiş ve ülkenin iktisadi yapısına uygun iktisat kitaplarının yazılması gerektiğini ve ülke gerçekleriyle uyumayan iktisat çevirilerin iktisada zarar vereceğini vurgulamıştır. *Ekonomi Politik* adlı kitabı bu ilkeler doğrultusunda Osmanlı'nın iktisadi şartlarının göz önüne alıp Avrupa'daki çeşitli iktisatçıların fikirlerinden istifade ederek her Osmanlı vatandaşının okuyup anlayabileceği üslupla yazdığını ifade etmiştir (Mardin, 1990: 73). Kitabında liberalizm doğrultusunda ekonomiden bahsetmesine karşın ticaret serbestliği ve gümrük konularını anlatırken bir fikri değişim göstermiştir. Ekonomi ilmi konusunda halkın bilmesi gereken konuların bunlar olduğunu belirtmiş, ancak bu bilgilerin ancak kalkınmış Avrupa devletlerinde geçerli olduğunu, Osmanlı gibi geri kalan ülkelerde serbest iktisat düşüncesinin uygun olmadığını ve liberal düşüncesinin Osmanlı toplumunu çöküşe sürüklediğini vurgulamıştır (Berkes, 1975: 338). Bir ekonomide sanayi ve ticaretin gelişmesinin barış zamanlarında fazla olmasına bağlı olduğunu ancak Osmanlı'nın barış içerisinde geçirdiği senelerin az olması nedeniyle iki sektörde de geri kaldığını vurgulamış, sanayi ve ticaretin gelişmesi için barış devrelerin uzatılmasını önermiştir (Fındıkoğlu, 1946: 27). *Hall u Ukad* (Ahmet Mithat, 1307: 1-196) adlı dördüncü iktisat kitabında Sully ve Colbert gibi Fransız merkantilist iktisatçıları övmesi Ahmet Mithat'ın iktisadi düşüncesinin Merkantilist düşünce doğrultusunda şekillendiğini göstermektedir (Sayar, 2000: 388). Osmanlı Devleti için önerdiği iktisadi önerileri devletin yerli sanayiye koruması doğrultusunda olmuştur (Sayar, 2000: 382). Osmanlı Devleti'nin temel sorununun siyasi olmanın ziyade iktisadi olduğunu ifade etmiş ve bu doğrultuda iktisadi sorunlara çözümler üretmeye çalışmıştır. Ülkenin iktisadi zihniyetini değiştirmeye çalışmış ve memur algısı yerine teşebbüs-i şahsiyle çalışma düşüncesini aşılama çalışmıştır (Genç-Özgür, 2011: XXXI). Bu doğrultuda 1880'de ikinci kitabı *Sevda-yı Say u Amel'i* yayımlamıştır (Ahmet Mithat, 1296b: 1-78). Çalışmayı teşvik ederken bunun iş bölümü doğrultusunda olmasını vurgulayan *Teşrik-i Mesai ve Taksimi Mesai* başlıklı kitabı da aynı sene içerisinde çıkartmıştır (Ahmet Mithat, 1296c: 82-133).

Dönemine etkisi fazla olan önemli iktisat düşünülerinden Ohannes Efendi'nin kitabı *Mebadi-i İlm-i Servet* 1881'de çıkmıştır (Sayar, 1987: 419). Tercüme Odası'nda memur hayatına başlayan Ohannes Efendi Mülkiye Mektebi'nde iktisat ve usul-i idare dersleri vermiştir (Gövsa, 1936: 1409). Sakızlı Ohannes'in kitabı Mardin tarafından Say'ın fikirlerini tekrarı olarak görülmüş ve iktisadi fikirleri Klasik iktisat düşüncesi doğrultusunda şekillenmiştir (Mardin, 1990: 74). Ohannes Efendi hem kitabında hem de Mekteb-i Mülkiye'deki derslerinde klasik iktisat düşüncesini savunmaktaydı (Sayar, 2015: 974). Klasik iktisat düşüncesinin Smith-Ricardo-Say çizgisinin koyu temsilcisi olarak iktisadi anlayışını oluşturmuştur (Sayar, 2000: 371). Kitabını yazarken döneminde modern sayılan Bastiat, Beudrillart ve J. Garnier gibi savunucuların fikirlerinden yararlanmıştır (Mardin, 1990: 76). Ohannes'in kitabı döneminde göre giriş seviyesinde iyi bir iktisadi doktrin kitabıdır (Sayar, 2000: 360). Osmanlı Devleti'nde ticaretin geri kalmasının nedeni olarak lonca teşkilatı ve gedik yöntemiyle oluşan tekel sistemini

göstermiş ve bu kurumlara karşı çıkararak ticaret düzenin serbest iktisat düşüncesi doğrultusunda olmasını savunmuştur (Genç-Özgür, 2011: XXXVII). Sanayileşmenin girişim özgürlüğünün olmasıyla gerçekleşeceğini, özgürlük sayesinde insanların iktisadi girişimlerde gayret gösterdiğini belirtmiş ve iktisadi kalkınma için üretim ve ticarete serbestliği savunmuştur (Dığıroğlu-Genç-Özgür, 2015: 34). Devletin iktisadi girişimlerine karşı çıkmış, sanayinin ilerletilmesinde herhangi bir vazifesinin olmadığını dile getirmiştir. İktisadi girişime devletin karışmasının verimi düşürdüğünü ve maliyetin yüksek olduğunu belirtmiştir (Dığıroğlu-Genç-Özgür, 2015: 39). İktisadi geri ülkelerde yerli sanayinin oluşturulması için korumacılık düşüncesine karşı çıkmış ve İspanya ve Portekiz'de uygulanan koruma politikaların başarısızlığını örnek vermiştir (Dığıroğlu, Genç-Özgür, 2015: 45).

Münif Paşa 1861'de *Ceride-i Havadis*'te başyazar olarak yazılar yazmaya başlamış ve 1864'te günlük çıkan Ruzname-i *Ceride-i Havadis*'in yönetimini üstlenmiştir (Tanpınar, 2013:185). Gazetede *İdare-i Mülkiye ve Sınat ve Ticaretin Mahiyetine ve Bunların Tesir ve Menfaatine Dair* (Budak, 2004:31) üst başlığıyla iktisadi konulara değinmiştir (Fındıkoğlu, 1946:20). 1862'de *Mecmua-ı Fünun'u* yayımlamış ve dergide iktisadi kavramlar hakkında ansiklopedist tarzında bilgiler veren makalelerin yazılmasını sağlamıştır (Erginöz, 2008: 186-192). Aynı zamanda 1880'de açılan Mekteb-i Hukuk'ta ilmi servet dersini okutmuştur (Sayar, 2000: 316). Bu okulda verdiği ders notlarını 1886'da *İlm-i Servet* adıyla neşretmiştir (Sayar, 2000: 315). *İlm-i Servet* adlı kitabı hem yazma hem de matbu yayımlanmıştır (Genç-Özgür, 2011: XXVI). Yazma nüshası 61 sayfa iken matbu nüshası ise 176 sayfadan oluşmaktadır (Budak, 2004: 428). Matbu nüshasında yer alan konular servet, değer, say u amel, taksim-i amel, sermaye, teknoloji, sanayi serbestliği, ticaret, serbest ticaret, gümrük, meskukat, mülkiyet, servetin bölüşümü, arazi bölüşümü, irad, vergi, borçlanma ve nüfus gibi başlıklar altında sınıflandırmıştır (Doğan, 1991: 89). Münif Paşa kitabını yazarken Batılı özellikle Fransızca kaynaklardan istifade etmiş ancak ülkenin iktisadi ve toplumsal özelliklerini dikkate aldığını kitabında vurgulamıştır. Bu eserin tercüme değil telif eser olduğunu göstermektedir (Genç-Özgür, 2011: XXVI). Stuart Mill, Malthus, Ricardo, A. Smith'in düşüncelerinden etkilenmiştir (Sayar, 2000: 321). Kitabın giriş sayfasında ilmin yeni bir ilim olmasına karşın toplum ve insan hayatı için önemli olduğunu vurgulamıştır (Budak, 2004: 433). Serbest ticaret sisteminin iş bölümünü sağlayarak sanayide ilerlemenin gerçekleştiğini ve bunun da serbest ticaretin genişlemesine neden olduğunu belirtmiştir. Ayrıca uluslararası uzmanlaşma doğrultusunda ürünlere kolay ve ucuz ulaşıldığını ifade etmiştir (İnceoğlu, 2005: 253-254). Münif Paşa'nın iktisadi anlayışı iktisadi hürriyetçilik bakış açısıyla şekillenmiş ve özel mülkiyeti, teşebbüs-i şahsi ve piyasa mekanizmasını benimsemiştir (Sayar, 2000: 319).

3. İlm-i Servet Adlı Kitabının İçeriği

Ahmet İhsan *İlm-i Servet* kitabını 1891'de yayımlamıştır. İncelenen kitabın kapak sayfasında 1309 (1893) ibaresi varken iç kapak sayfasında 1307 (1891) sene ibaresi gözükmektedir. Eldeki nüshanın ya ikinci baskısı olduğunu ya da Ahmet İhsan'ın, gazetede tefrika edildiği tarihi düşünerek ilk baskının kapak iç sayfasına 1307 sene ibaresini koyduğu ihtimalini getirmektedir. Kitap önce tefrika olarak 1891 Eylül'ünde *derginin* 26. sayısında yayımlanmıştır. 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 43, 44, 46 ve 47. sayılarında kitabın tamamı tefrika edilmiştir. Ahmet İhsan, kapak iç sayfasında kitabın Avrupa'da iktisat ilminin en birincilerin yazduğu iktisat kitaplarının tetkik edilmesiyle yazıldığını ifade etmiş, eserin servetin kazanılması ve refahın temin edilmesinde ekonomi ilminin kurallarını açıklayan kitap olduğunu belirtmiştir. Kitapta kimden etkilendiğini belirtmemesine karşın bazı konuları açıklarken Adam Smith, Nassau

William Senior, Hart, Sirjun Hersel ve Jenuvezi adlı iktisatçıların isimlerini zikretmiştir. Kitabın iktisat ilmi açısından giriş mahiyetinde olduğunu açıklamış, değinilen konuları ayrıntılı şekilde öğrenmek isteyenlerin konuları detaylı anlatan diğer iktisat kitaplarına başvurabileceğini belirtmiştir.

Kapak iç sayfasındaki ilm-i servet üst başlığının altında vesait-i servet, usul-i iktisab-ı refah, semere-i sa'y u amel, sermaye, istihsal-ı servet, isti'mal, servet, taksim-i servet ve tekalif ibareleriyle kitapta hangi konulardan bahsedeceğini belirtmiştir. *İlm-i Servet* kitabının sayfa sayısı 120 olup dokuz bölümden oluşmaktadır. Bölümleri açıklarken 57 alt başlık kullanmıştır. Birinci bölümde ilm-i servetin tanımı, ikinci bölümde fayda, üçüncü bölümde istihsal-i servet, dördüncü bölümde taksim-i amel, beşinci bölümde sermaye, altıncı bölümde tevzi-i servet, yedinci bölümde ücret, sekizinci bölümde mübadele ve dokuzuncu bölümde ise para konularına değinmiştir. İlm-i Servet'in dilinin sade ve basit olması ve kitabın öncelikle *Servet-i Fünun*'da yayımlanması nedeniyle Ahmet İhsan'ın amacının iktisat ilmini halka öğretmek olduğu anlaşılmaktadır. İçeriğindeki konuları açıklarken verdiği örnekler halkın günlük yaşamında karşılaştığı veya halkın tahayyül edebileceği olaylardan oluşmuştur. *Servet-i Fünun*, düşünce dergisi olarak döneminde Avrupa'daki bilim ve teknik bilgileri okurlarına vermeyi amaçlamıştır. Ahmet İhsan'ın amacının ekonomi ilmini okurlarına öğretmek ve ilmin yaygınlaşmasını sağlamak niyetinde olduğu anlaşılmaktadır.

Ahmet İhsan öncelikle ilm-i servetin tanımını yapmış ve ilm-i serveti halkın fakirliğini ortadan kaldıracak bir çare olarak göstermiştir.

'İlm-i servet, servet-i milletten bahs ile sair milletlerden ziyade zengin ve müterakki bir millet vücuda getirmek için lazım gelen esbabı taharri eder. Maksadı fukaranın adedini tenkiz eylemek ve her bir ferdi sa'y u gayrete sevk ile sa'y mukabilinde kesb-i istihkak ettiği ücreti muntazaman tediyе ettirmekdir. Ulum-ı saire de bu maksadın husulüne saidir' (Ahmet İhsan, 1309: 3).

İlm-i servetin doğrudan servetten bahseden ilim olduğunu belirten Ahmet İhsan, servetin nelerden ibaret olduğunu, elde edilen servetin nasıl harcanması yolunda olması ve servetin çoğaltılması için ne gibi teşebbüslere girişilmesini öğrettiğini açıklamış ve ilm-i servetin paradan bahseden bir ilim olduğu görüşünün yanlış olduğunu vurgulamıştır. Ülkede fazilet ve saygınlığın servete tercih edildiğini, birçok kimsenin saygınlık kazanmak için parasını akrabası ve dostları uğruna harcadığını ancak parasını biriktirenlerin servet sahibi olup zenginleşeceğini ifade etmiştir (Ahmet İhsan; 1309: 5).

İlm-i serveti okumayanların bazı yanlış fikirler içerisinde olacağını belirten Ahmet İhsan, bu kişilerin ilim ve fennin aleyhinde oldukları gibi ilm-i servet'e de itimat göstermediklerini ifade etmiştir. İlm-i servetin öğrenilmesiyle öncelikle yanlış itikatların ortadan kalkacağını vurgulamıştır. Merhamet duygusuyla birçok kişinin sadaka isteyenlere verdiği sadakayla ne gibi yanlış sonuçlara yol açtıklarından habersiz olduklarını ve bu hareketle de kendilerinin takdir edilecek eylem içerisinde olduklarını sandıklarını ifade etmiştir. Ancak bu eylemle fakirlerin artmasına teşvik edildiğine dikkat etmediklerini ve bu gibi merhamet tavırların toplumda tembellik ve rehabetin çoğalmasına neden olduğunu aktarmıştır. Ancak ilm-i servetin fakirlere sadaka vermek yerine işlerini sağlamak için say u gayrete sevk ederek onları sefaletten kurtardığını ifade etmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 6-7). İlm-i servetin zenginliğin yolunu gösterdiği zaman halkın parasını ne cimriler gibi saklayacağını ne de müsrifler gibi harcayacağını belirtmiş ve ilm-i servetin hayırlı işleri men etmediğini, herkesin akraba ve dostuna yardım edebileceğini, topluma yönelik hastane ve kütüphane gibi çeşitli bayındırlık hizmetlerinde bulunabileceğini ve eğitimin gelişmesi için mektepler açabileceğini ifade etmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 7-8).

Servetin artırılması için öncelikle dikkat edilmesi gereken birinci maddenin serbest mübadele olduğuna dikkat çeken Ahmet İhsan, iktisadi anlamda kalkınmış ülkelerde ticaretin tamamen serbest ortamda yürütüldüğünü ve bu ülkelerde ticareti engelleyen hiçbir kuralın olmadığını dile getirmiştir. Ticareti engelleyen vergi alımının servetin çoğaltılmasına engel oluşturacağını vurgulamış ve Adam Smith'in bir asır önce yazdığı bu ilkenin kalkınmış ülkelerde önemli bir iktisadi prensip olarak uygulandığını belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 9)

Servetin yanlış telakkilerle tanımladığını belirten Ahmet İhsan, halkın çoğunluğun serveti nasıl gördüğünü şu şekilde ifade etmiştir:

'Beyn-el avam servet! Akçe, gümüş ve altın gibi zikymet eşyadan ibaret ad olunduğundan zengin denilmek lazım gelecek adamın altın ve gümüş torbalarıyla memlu büyükçe bir kasaya malik olması lazım gelir. Bu hakikat halden pek ba'iddir. Ehl-i servet yed-i tasarruflarında pek az akçeye maliktirler. Bankerler indinde büyük bir itibara sahiptirler. İtibar için şimdilik deriz ki bankerler indinde imzasının mabkul ve mu'teber tutulmasıdır. Bir de denilir ki servet araziye malikiyet iledir. Araziye malikiyet zenginlik olacak olursa Avrupa kıtası kadar cesim bir ülkesi olan Sibiryaya sahip Rusya devletinin bugünkü günde düvel-i muazzemenin cümlesinden zengin olması icab ederdi. Binaenaleyh arazide servet değildir' (Ahmet İhsan, 1309: 11-12).

Amerika Devleti'nde arazilerin verimli olmasına karşın yerli halkın zengin olmadığını ve bunun nedenin ise doğada bulunan eşyaları servet haline dönüştürememelerinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Hollandalıların bataklık arazileri verimli hale dönüştürerek zengin olduğunu belirtmiş ve bunun nedenini ise doğada bulunan kabiliyeti say u gayretle ortaya çıkartması olarak göstermiştir. Servetin emekten ibaret olduğunu ve emek sayesinde arazinin yeteneği ve madenlerden istifade edileceğini belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 12-13).

Ahmet İhsan, Senior'a atıf yaparak servetin tanımını şu şekilde açıklamıştır: *"Servet sözüyle o eşya murad olunur ki onlar hem kabil-i nakl, hem kemiyeten mahdud ve doğrudan doğruya veyahut bilvasıta mahzuziyyeti mucib ve nafiadır"*. Ahmet İhsan'a göre servet nakledilebilir, nicel anlamda sınırlı ve faydalı olmalıdır (Ahmet İhsan, 1309: 13-18).

Ahmet İhsan, sonra fayda konusuna değinmiş ve ihtiyaçların çeşitli olduğunu, ihtiyaçları sadece bir çeşitle karşılamadığını ve çeşitli mallardan birer miktar kullandıklarını belirtmiştir. Örneğin beslenme ihtiyacını sadece pilav, yumurta ve ekmele gidermediğini biraz ekmek biraz yumurta biraz pilav biraz da tatlıyla ilave edip karşıladığını ifade etmiştir. İnsanların ihtiyaçlarının çeşitli ve farklı olduğunu ve ihtiyaçları başka eşyalarla karşılamak isteyeceğini aktarmış ve Senior'un buna tenevvü' kanunu dediğini belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 18-20)

Ahmet İhsan, insanın ihtiyaçlarının sonsuz olduğunu ve bir ihtiyacın giderildikten sonra başka ihtiyaçların doğacağını şu şekilde açıklamıştır.

"Karnı acıkan bir adamın edeceği taamda mevad-ı karboniye, azotiye, nişaiyyenin cümlesinden birer miktar bulunmayacak olursa kaide-i hıfz-ı sıhiyye tevfi-k-i hareket etmediği bedidardır. Karnını tamamen doyuran adamın düşüneceği şey ise güzel elbise giymektir. Bu da olursa sakın olmak için bir haneye lüzum görülür. Ufak bir oda bu ihtiyacı def'-i kafi ise de servet artıkça hanesi de büyültmek ve eşya-yı nefise ile tezyin etmek arzu eder. Birbirini müteakib-i ihtiyacat beşer muntazaman evvela hava saniyen me'kulat, salisen mesakin, rabian huzuzat, hamisen müzeyyenat olarak meydana çıkar" (Ahmet İhsan, 1309: 20-21).

Ahmet İhsan, ihtiyaçların çeşitli ve sonsuz olmasının serveti oluşturduğunu ve servet arttıkça ihtiyaçların da çeşitlenerek çoğaldığını ifade etmiştir. Eğer ihtiyaçlar çeşitli ve sonsuz olmasaydı birçok sanatkarın iflas edeceğini, fabrikaların kapanacağını dile getirmiştir. İhtiyaçları karşılamak için gerçekleştirilecek üretimle sanayi ocakların işletileceğini, işsizliğin azalacağını ve işçilerin gayret içerisinde iş arayacağını belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 21-22).

Ahmet İhsan, bir eşyanın faydalı olması için ihtiyaç gösterdiği esnada bulunmasına ve malın ihtiyaca göre fazla olmamasına bağlı olduğunu belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 22-23). İnsanların hangi malların kendisine ihtiyacı olduğunu bilerek bu doğrultuda ihtiyaç nispetinde emek etmesi gerektiğini ifade etmiştir. İhtiyaç nispetinde fazla üretiminin yapılmasının ziyan olduğunu dile getirmiş ve ikinci olarak ihtiyaçların az çalışmakla elde etmek için çabalamak gerektiğini belirtmiş yani emeğin veriminin artırılmasını istemiştir (Ahmet İhsan, 1309: 23-24).

Ahmet İhsan, servetten istifadenin gerekli olduğu zamanlarda tüketilmesi ve sahip olunan eşyadan istifadesinin artırılması gerektiğini eğer bir eşya elden ele dolaşırsa faydalı hale geleceğini ifade etmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 25-26). Tüketimde geleceği düşünerek tüketilmesi gerektiğini yoksa ileride bundan mahrum kalınacağını belirtmiştir. Harcamaların azaltılmasıyla yarar sağlayacak birikimlerin sağlanacağını ve zamanla malların faydasının artırılmasını istemiştir (Ahmet İhsan, 1309: 26-27).

Ahmet İhsan, ticaretin gelişmesi için insanların fazla miktarda harcama yapmasını savunanlara karşı çıkmıştır. Hiçbir zenginin harcamakla ticaret ve genel servetin artmayacağını bunun aksine parasını banka gibi yerlerde muhafaza ederek ya da sanayi, ticaret ve ziraata ikraz ederek kazançlarını artıracaklarını ve sektörlerin de tasarruftan istifade edeceğini vurgulamıştır. Kazançlarıyla demiryolu piyango bileti alırlarsa yine servetin artacağını belirtmiş ve insanların servetlerini altın ve gümüş şeklinde saklamalarıyla istifadenin sağlanamayacağını ifade etmiştir. İnsanların sermayelerini şimendifer hisselerine yatırmasıyla bundan sanayinin istifade edeceğini ve gelişeceğini belirtmiştir. İnsanların balolardan mı yoksa şimendiferlerden mi fayda göreceğini sorusunu soran Ahmet İhsan, balo harcamaların geçici olduğunu ama şimendifer harcamaların nakliye ücretini düşürdüğünü, seyahati kolaylaştırdığını, az maliyetle ürünleri naklettiğini ve tarımsal aletlerini kolay şekilde tarımsal alanlara naklettiğini aktarmıştır. Paranın altın olarak saklanması ya da kılık kıyafet ve süs gibi eşyalara harcanmasının servet olmadığını belirten Ahmet İhsan, servetin üretim için harcanmasını istemiş, uygun harcamanın bu olduğunu vurgulamıştır (Ahmet İhsan, 1309: 27-31).

Ahmet İhsan, servetin üretimi için arz, emek ve sermaye olarak üç faktöre ihtiyacı olduğunu belirtmiş ve ihtiyaçların birçoğunun kaynağının arz olduğunu belirtmiş ve arzdan istifadenin ise emekle ortaya çıkarılacağını vurgulamıştır. İğnenin üretilmesi için bile bakır ve çinkoya gereksinim duyulduğunu bunun da arzdan çıktığını belirtmiş ve servetin oluşmasından arzın tek başına yerine getirilemeyeceğini ifade etmiş ve arzdan istifade edilmesi için çalışmaya gereksinim duyduğunu vurgulamıştır. Bir ülkenin zenginliğinin eşyaların üretiminde say u gayret edilmesine bağlı olduğunu belirtmiş ve bunu kanıtlamak için şu örneği vermiştir.

"Arz ettiğimiz veçhile Amerika-yı şimali ziraat, ticaret, madence ve sair her bir hususda zengin bir mevki' olduğu halde keşfinden mukaddemki akvamı olan hindliler niçin bunlardan istifade edememişlerdir? Mademki servetin rüknü yukarıda zikrettiğiniz eşyadır. Onların da zengin bir kavim olması lazım gelmez miydi? Zira vesait-i mezkureye say u amellerini zamm ederek istihsal etmediler. Oraya hicret ile milleti teşkil eden Avrupa muhacirini ise self-ez zikir vesaiti say u gayret ve himmetlerini ilave ederek dünyanın en zengin bir kavmi olmuşlardır. Şu misaller isbat eder ki servetin bir rüknü de say u ameldir" (Ahmet İhsan, 1309: 32-36)

Ahmet İhsan, servetin çoğaltılması için arz ve emeğin yanında önemli diğer bir unsurunda sermaye olduğunu belirtmiş ve sermayenin girişimcinin teşebbüslerine kolaylık vereceğini ifade etmiştir. Sermayenin sadece para olmadığını, üretim sürecinde kullanılan makinaların sermaye olduğunu ve paranın ise bunların temin edilmesinde araç olduğunu vurgulamıştır. Üretimin gerçekleşmesi için sermayenin önce tedarik edilmesi gerektiğini belirtmiş ve sermayenin tedarik edilmediğinde üretim için gerekli tohum, edevat ve diğer üretim araçlarının tedarikinin imkânsız olduğunu ifade etmiştir. Servetin üretiminde gerekli unsurlar sıralamaya tabi tutulsa önceliği arz ve emeğe vermiş ve sermayeyi ise ikinci sırada göstermiştir (Ahmet İhsan, 1309: 36-38).

Ahmet İhsan, emekten fazla istifade etmek için uygun vakit, yer ve yöntemle çalışmak gerektiğini vurgulamıştır (Ahmet İhsan, 1309: 38-39). Emekten fazla istifade etmek için ülkenin yeteneği olan sektörlerle kanalize edilmesi gerektiğini belirtmiştir. İhtiyacı olan ürünlerin ticaretle dışarıdan ucuza elde edilmesini münasip görmüş ve hükümetlerin ticareti serbest hale getirilmesini istemiştir. İnsanların ticaretle ihtiyacı olan ürünü ucuz almasıyla emeği uzman olduğu sektöre kanalize edeceğini ve bundan istifadesinin artacağını belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 39-42). Emeğin verimini artırmak için uygun yöntemle icra etmesi ve gelişen son yöntemleri kullanması gerektiğini vurgulamıştır. Bilgi seviyesini artırmasını ve bunun için de öncelikle eğitime sonra ise iş bölümüne önem vermesini talep etmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 42-43).

Ahmet İhsan, emekle çalışan kişinin fenni bilgilere gereksinim duyduğunu ve eylemlerini ise fen doğrultusunda gerçekleştirmesini önermiştir. İnsanoğlunun fen sayesinde buhar kuvvetini icat etmesiyle iktisadi girişimlerin kolaylaştığını ve makine gücünden istifade ederek üretimin az maliyetle elde edildiğini vurgulamıştır. Fen sayesinde birçok maddenin icat edilerek insanoğlunun meşakkatten kurtarıldığını aktarmıştır (Ahmet İhsan, 1309: 43-45).

Ahmet İhsan, dördüncü bölümde iş bölümüne değinmiştir. İş bölümü işin görülmesinde işlerin taksim edilerek amelenin işin sadece bir kısmını icra etmesi olarak tanımlamıştır.

"İ'mal bir mahalde icra olunduğu halde birçok taksimata münkasımdır. Şu hal bilcümle memalik-i mütemeddine de ve bir dereceye kadar vahşetten kurtarılmış akvamda müşahede olunur. Her kasabada kasab, ekmeğeç, dülger ayrı adamlardır. Taksim-i a'mal aile halkına kadar tamim eder. Zevç çalışır zürra' eder ağaç keser, zevce yemek pişirir eve bakar, nesc eder erkek çocuklar avcılık ve çobanlık eder kızlar süd sağmak ve saire ile iştigal eyler" (Ahmet İhsan, 1309: 45-46).

İş bölümünün eskiden beri sanayide uygulandığını belirten Ahmet İhsan bu çağda iş bölümünün her sektöre yayıldığını belirtmiştir. Her şehir ve kasabada çeşitli zanaat kolları olduğu gibi ve her bölgenin kendine mahsus zanaatı olduğunu bir bölgede pamuk diğer bölgede yün başka bölgede ise ketenin dokunduğunu aktarmıştır. Üretimin fabrikada müdür, şube müdürü, makineci, ateşçi, arabacı gibi işçiler arasında taksim olunarak gerçekleştiğini ifade etmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 46). İş bölümünün gerçekleşmesiyle üretimin fazla olacağını ve işin defalarca yapılması nedeniyle kişinin o işte uzmanlaşacağını belirtmiştir. Ustanın işin tüm kısımlarını kendisi yapmaya giriştiğinden hem fazla üretim gerçekleştiremeyeceğini hem de ürünün kaliteli olmayacağını aktarmıştır (Ahmet İhsan, 1309: 47-48). İş bölümü neticesinde üretimin sade, hızlı, çok ve kaliteli gerçekleşeceğini ve aynı zamanda maliyetin düşeceğini belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 49).

Ahmet İhsan, iş bölümünü açıklarken alt bölümde Adam Smith'in iş bölümü görüşlerine değinmiş ve Adam Smith'in iş bölümü sonucunda gerçekleşeceği dediği üç faydayı şu şekilde aktarmıştır.

"Adam Smith'in kavlince taksim-i a'maldan üç suretle istifade olunur. Evvela: bilhassa her amilin istidadi ve maharetini tezyid eder. Saniyen: bir işten diğer işin imaline geçileceği vakit ziya-ı zaruri olan zamanın mahvını men' eder. Salisen: sanayiın terakkisine ve az say ile çok istifadeye hadim makineler ihdasına sebep olur" (Ahmet İhsan, 1309: 49-50).

Ahmet İhsan, işlerin iş bölümüyle yapılması sonucu hizmetlerin artacağını belirtmiş ve bir kişinin yapacağı işi yirmi kişi yapmaya kalkışırsa 19 kişinin yapacağı meşguliyetin gereksiz olduğunu ifade etmiştir. Mesela yirmi kişinin postaya göndereceği mektubu kendileri götürmeye kalkıştığında herkesin ayrı ayrı bunu postaneye götürceğini ancak içlerinden biri bunu yaparsa diğer 19 kişinin zamandan tasarruf edeceğini ve farklı işleri gerçekleştireceğini belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 53-54). İş bölümü sonucu gerçekleşen tekersir-i sevrin üretimi çoğalttığını aktarmış ve eskiden kitaba ulaşmanın zor ve maliyetli olmasına karşın matbaanın icadıyla kitapların ucuzladığını ve herkesin kolaylıkla tedarik ettiğini ifade etmiştir. Günlük hayatta kullanılan masa, sandalye, tabak ve bardak gibi eşyaların makinelerden üretilmesi nedeniyle bunların az maliyetle çok miktarda üretildiğini belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 55-56).

Ahmet İhsan, iş bölümü neticesinde herkesin yeteneğine göre üretim yapabileceğini ve kuvvetlilerin demirci, akıllıların saatçi ve dirayetsizlerin taş kırıcı olacağını ifade etmiştir. Bir mesleğin benimsenmesinde yeteneğin önemli olması nedeniyle çocuğun ilk eğitimini almasından sonra tayin edeceği meslek için bir süre serbest bırakılması gerektiğini vurgulamıştır. Çocuğun kabiliyeti olduğu zanaata sevk edilmesi gerektiğini ve arzu ettiği mesleğe sevk edildiğinden say u gayretinin yararlı olacağını belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 56-57). Üretimin uygun bölgede imal edilmesinin iş bölümü doğrultusunda gerçekleştirileceğini ve bir bölgede iş bölümü ve serbest ticaret ne kadar fazla yayılırsa o bölgede üretimin çoğalacağını ve iktisadi refahın yaşanacağını ifade etmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 57-59).

Ahmet İhsan, iş bölümünün faydasına değindikten sonra iki noktada sakınca olduğunu belirtmiştir. Bunları insan yeteneğinin sınırlaması yani her zaman işin bir kısmını yapan kabiliyet olarak diğer üretim aşamalarını yapamayacak duruma gelmesi ile düzenli olarak zanaatın bir kısmını yapan kişinin o zanaatı tamamını icra edememesi olarak açıklamıştır (Ahmet İhsan, 1309: 62-64).

Ahmet İhsan, bir kişinin günlük tüketimi için ayırdığı paranın sermaye olmadığını ve bunun servet sayılmasına rağmen başka servetin yaratılmasında kullanılmadığından serveti husule getiremeyeceğini ifade etmiş ve zanaatla uğraşan kişinin gerek akçesi gerekse zahiresi sermaye olarak addedildiğini belirtmiştir. Bir kişinin sermaye ile elde ettiği üretim aracının kullanılmasıyla üretimde maliyetin azaldığını ve az maliyetle birçok fayda elde ettiğini belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 65-66).

Ahmet İhsan, sonra sabit ile değişken sermayenin aralarındaki farka değinir. Sabit sermayenin fabrika, makine, alet, demiryolu, liman ve araba gibi uzun süre kullanılan ve çalışmanın verimini artıran üretim araçları olduğunu açıklamıştır. Değişken sermayeyi ise uzun süre kullanılmayan yiyecek, elbise ve yakacak gibi eşyalardan ibaret olduğunu ve değişen sermayenin bir iki senede yenilendiğini belirtmiştir. Bazı sermayenin sabit mi değişken mi olduğunun ayırt edilmesinin zor ve ölçüsünün zaman meselesi olduğunu belirtmiş ve sermaye uzun süre kullanılıyorsa sabit kısa sürede yinelenirse değişken sermaye olduğunu ifade etmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 66-68).

Ahmet İhsan, sermayenin ihtiyaçlardan sakınarak tasarruf edilmesi sonucu elde edildiğini aktarmıştır. Serveti üretime kanalize ederek sermayenin oluşacağını belirtmiştir. Servetin çoğaltılmasından kullanılan her şeyi sermaye olarak göstermiş ve paranın sadece mübadele aracı olduğunu belirtmiştir. İnsanın tüketimden duyacağı

zevkten mahrum edilmesine tasarruf diyen Ahmet İhsan, harcamanın azaltılmasıyla tasarrufun çoğalacağını vurgulamıştır (Ahmet İhsan, 1309: 68-70).

Ahmet İhsan, sermayenin kullanılmasında dikkat edilecek iki noktanın olduğunu bunlardan birincisinin miktarı ikincisinin de sürenin belirlenmesi olduğunu belirtmiştir. Üretim kapasitesine göre sermayenin tedarik edilmesinde kazancın hızlı elde edilmesi için işin süresinin dikkate alınması gerektiğini ifade etmiştir. Bağıcılıkta üretim için harcanan sermayenin geri dönüşünün uzun sürede elde edildiğini belirtmiş ve bu nedenle hangi zanaat olursa olsun sermayenin miktarı ve zamanına dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Güç koşullarla gerçekleşecek üretimde sermayenin fazla olmasına dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 70-72).

Ahmet İhsan, sonra servetin bölüşümüne değinir. Bir zanaatın işlenmesi için arz, emek ve sermayeye gereksinim olduğunu ve üç unsurun tek kişide olmaması nedeniyle girişimcinin elde ettiği kazancın sadece girişimciye ait olmadığını üretim sürecinde kullanılan miktar kadar arzın, emeğin ve sermayenin de hakkı olduğunu belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 74-75). Emeğin payına ücret, arzınkıne irad ve sermayeninkine ise faiz dendiğini belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 73). Üretimdeki kazançtan devletin de istifade ettiğini ve devletin aldığı paya ise vergi dendiğini ifade etmiştir. Üretimde elde edilen kazancın ücret, irad, faiz ve vergi olarak bölüşüldüğünü belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 76).

Ahmet İhsan, ücret konusuna ayrı bölümde ayrıntılı olarak değinir. Ücretin amelenin çalışmasına karşılık aldığı bedel olarak tanımlayan Ahmet İhsan işçiye bedelin, günlük, haftalık ve aylık verildiğini ifade etmiş ve modern dönemde ücretin nakdi ödendiğini ve işveren bu miktarı elde edeceği kazançta göre belirlediğini aktarmıştır (Ahmet İhsan, 1309: 83-85).

Ahmet İhsan, ücretin güncel hayatta aldığı ürünler karşısındaki değerine göre değiştiğini belirtmiş ve ücretin değişmemesine karşın ürün fiyatının artması karşısında ücretin reel değerinin azaldığını ifade etmiştir. Önceleri aldığı ücretle temel geçim ihtiyaçlarını karşılayıp fazlasıyla zorunlu olmayan harcamalardan bulunmasına karşın zahire ve pamuk gibi zorunlu ihtiyaçların fiyatının artması nedeniyle önceki gibi geçinemediklerini vurgulamıştır. Buna karşın emtia fiyatları düşerse de ücretin nominal değeri değişmese de reel değerinin artacağını belirtmiş, ücretin nominal değerini %25 artış gerçekleşmesine karşılık emtia fiyatın artışı %25 artarsa bu artıştan işçilerin fayda elde edemeyeceğini belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 85-86).

Ahmet İhsan, üretimde girdi olan emeğin verimli hale getirerek ürünün ucuz üretilmesiyle ihtiyaç sahiplerinin ürünü ucuz ve fazla miktarda sahip olacaklarını belirtmiştir. Tüm ürünlerin az emek sarfıyla fazla üretilmesiyle herkesin ihtiyacı olduğu üründen fazla istifade edeceğini ifade etmiştir. Bu nedenle ücretin artışının eşyaların ucuz elde edilmesiyle gerçekleşeceğini vurgulamış ve ürünün fiyatının artmasıyla hem tüccarın hem de tüketicinin bundan istifade etmediğini ancak ürünün ucuz satılmasıyla bundan istifade edeceğini belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 86-88).

Ahmet İhsan, işçiler arasında ücret miktarının farklı olduğunu ve farkın nedeninin ise işçilerin kabiliyeti olduğunu belirtmiş ve insanın yaratılış itibarıyla eşit doğduğunu ancak bazılarının kuvvetli ve sağlam bazılarının zayıf ve çürük bazılarının akli olarak kabiliyetli bazılarının ise olmadığını ifade etmiştir. Ücretin belirlenmesinde işçilerin yeteneği yanında arz ve talep miktarının da etkisi olduğunu açıklamış ve malın arzı az talebi fazla olduğundan sektörde işçiyi gereksinim duyulduğunu ve işçi miktarı da az ise sektörde işçi ücretlerin artacağını belirtmiştir. Bir eşyaya fazla talep edildiğinde üreten işçilere gereksinim duyulacağını aktarmış ve mesleğe olan talebin fazlalığı azlığının ücretin belirlenmesini etkileyeceğini belirtmiştir. Bir mesleğe işçilerin talep etmesiyle ücretin düşeceğini işi yapan fazla nitelikli işçi yoksa ücretin artacağını dile getirmiştir. Yetenek gerektirmeyen işlere talep fazla olduğundan ücretin düşük olduğunu ancak

yetenek ve eğitim gerektiren mesleklerin ücretinin yüksek olacağını ifade etmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 88-93).

Ahmet İhsan, sonra Adam Smith'in bir meslekte ücretin artış ve azalışını ifade ettiği beş nedeni şu şekilde açıklar. 1. Zanaatın inceliği. 2. Zanaatı öğrenmedeki kolaylığı ve maliyeti. 3. Üretimin sürekliliği ve kalıcı olması. 4. İşçiye duyulan güven. 5. İşçinin yeteneği ve kabiliyeti. (Ahmet İhsan, 1309:93-96).

Ahmet İhsan, sekizinci bölümde mübadeleye değinmiş ve servetin üretilmesi için ilk vasıtanın mübadele olduğunu belirtmiştir. İnsanoğlunun ürettiği ürünü ile ihtiyacı duyduğu ürünü mübadele ederek servet sahibi olduğunu ifade etmiş ve insanoğlunun yararlandığı eşyanın fazlalığına rağmen başka eşyaya gereksinim duyduğunu ve bunu da mübadele ile elde ettiğini belirtmiştir. Mübadelenin faydayı çoğalttığını ve insanı zenginleştirdiğini vurgulamıştır. İhtiyacın faydanın şiddetine göre alınmadığını mübadelenin değeri nispetinde olursa faydanın fazlalaşıp servetin artacağını belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 96-99).

Ahmet İhsan, mübadelede önemli unsurun malın değeri olduğunu belirttikten sonra değeri açıklamıştır. İnsanoğlunun mübadelede değeri nispetinde bir ürün elde etmeyi tasarladığını belirtmiştir. Malın kullanım ve mübadele değeri olduğunu bazen malın mübadele değeri az olmasına karşın kullanım değerinin fazla olduğunu dile getirmiştir. Kullanım değerinin ise fayda manasına geldiğini ifade etmiştir. Osmanlı'da fazla hububat üretildiğini buna karşın İngiltere'de fazla maden kömürü üretildiğini İngiltere'nin ihtiyacından fazla olduğu maden kömürünü yani faydalı olan eşyasını lazım olan hububat ile mübadele ederek bundan yarar sağlayacağını ve Osmanlı'nın da bu mübadeleden yarar sağladığını belirtmiştir. Mübadeleyle bir ülkenin faydalı ürünü verip lazım ürünü aldığını ve mübadeleden iki tarafın da kazanç sağladığını ifade etmiştir (Ahmet Mithat, 1309: 99-101)

Ahmet Mithat, değerın malın arz ve talebine bağlı olduğunu belirtmiştir. Ancak talep ve arzın fiyata göre şekillendiğini ve tüketicinin fiyatı yüksek olan maldan az almaya başladığını ve üreticinin ise malın fiyatı düşükse o malı piyasa sürmeyip birkaç gün beklediğini vurgulamıştır. Bir malın arzı az talebi çoksa fiyatın yüksek olduğunu bilakis arzı çok talebi az ise fiyatın düşük olduğunu belirtmiştir. Arz ve talebin etkisini halkın anlayacağı şekilde güncel konulardan seçen Ahmet İhsan fiyatı şu şekilde açıklamıştır:

"Bir bostancı tarlasından kopardığı sebze küfesiyle pazar yerine geldiği gibi derhal talebin ne raddede olduğunu anlar. Eğer müşteri nadir ve nazlı ise bostancı elindeki malı satmayarak ihtiyacı olduğu diğer eşyayı almadan avdet tehlikesinden bulunur. Binaenaleyh gösterdiği malın fiyatını biraz kırar yahud kendinden evvel kırmış olacıklarından onlara uyar. Kezalik bu satıcı geldiği zaman müşteriyi ziyade ve arzulu bulursa tabii manzara değişir. Satıcı ile hem sanatı olanlar ellerindeki malın kesretli müşterileri zarfından derhal satın alınacağını görerek vuku bulan talebe göre istifade etmek isterler. Fiyatı yükseltirler. İşte müşterinin derece-i talebi ile satıcının derece-i arzı böylece fiyatı kararlaştırır yani fiyat arz ve talebin netice-i tabiiyesidir. Bu sebepten dolayı mesela bir pazar yerinde bir şey hakkında kararlaşan fiyat arzın talebe müsavâtından tahassul etmiştir." (Ahmet İhsan, 1309: 103-107).

Ahmet İhsan, değerın sadece çalışmanın neticesi olmadığını malın değerini sadece çalışma belirleseydi çok emek gerektiren malın değerinin yüksek olması gerektiğini belirtmiştir. Emegın neticesiyle malın faydası artarsa değerinin de artacağını ifade etmiştir. Bazı malların az emekle meydana gelmesine karşın değerinin yüksek olduğunu ve değerın ihtiyaca olan faydanın yüksekliğinin belirlediğini belirtmiştir. Bu nedenle mali

üretmek için gösterilen emek miktarının değeri tek başına oluşturmayacağını ifade etmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 107-110).

Ahmet İhsan, paranın üretim nispetindeki malın mübadelesinde yaşanan güçlükleri ortadan kaldırarak mübadeleyi kolaylaştırdığını ifade etmiştir. Her eşyanın para olarak kullanılabilceğini belirtmiş, altın ve gümüşün kullanılmasından önce çiftçiler arasında buğdayın para olarak kullanıldığını ve buğdayın mübadele aracı gördüğünü dile getirmiştir. Para sayesinde mübadele arasındaki sakıncaları ortadan kaldırıldığını belirtmiş, bölünebilir, taşınabilir, saklanabilir ve bozulmaz olması nedeniyle altın ve gümüşün eskiden beri para olarak kullanımının uluslararası arenada kabul gördüğünü ifade etmiştir. Paranın mübadele açısından iki önemli özelliği olduğunu belirtmiş ve ilkinin mübadele aracı olması ikincisinin ise malın değerinin ölçü aracı olmasıdır. Paranın arz ve talep kaidesine göre değerinin değişebileceğini vurgulamıştır (Ahmet Mithat, 1309: 112-116).

4. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıla girerken iktisadi sıkıntıları artmış mali kaynaklarını artırmak ve üretimi geliştirmek için bürokratlar bu sorunlara çözümün geleneksel yöntemlerle olmayacağına kanaat getirdikten sonra Avrupa'daki iktisadi gelişmelere önem vermiştir. Bürokratlar Osmanlı'nın iktisadi gelişmesi için iktisadi gelişmeleri takip etmek için Avrupa'nın çeşitli devletlerine elçi olarak gönderilmiş ve birinci gözle iktisadi gelişmeleri gözlemlemişlerdir. Avrupa'nın gelişmişliğin nedeninin iktisatta yaşanan önemli kazanım neticesinden elde edildiğini gözlemlemiş ve Avrupa'da hakim düşüncenin Osmanlı iktisadi politikalarına da uygulanması için girişimlerde bulunmuştur. 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra devletin iktisadi girişimleri Avrupa iktisat düşüncesi doğrultusunda oluşmuştur.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ithal ettiği kurumlardan biri de basın olmuş ve basının gücünden istifade etmek için bürokratlar 1831'de *Takvim-i Vekayi*'yi çıkartmış ve sonra ülkede birçok gazete ve dergi çıkmıştır. Osmanlı'da eğitim kurumlarının gelişmemiş olması nedeniyle basın bir eğitim kurumu gibi hareket etmiş ve halkın eğitilmesi ve kültürel birikimin artmasına yardımcı olan bir yayım politikası geliştirmiş ve modern Avrupa fenlerine basında genişçe verilmiş ve birçok yazı ve kitap tefrikası gerçekleştirilmiştir. Basının işlediği fenlerden biri de iktisat olmuştur. 1860'lardan itibaren gazete ve dergilerin işlediği ve eğitici üslupla verdiği iktisat yazıları ve tefrikalar olmuştur. Osmanlı'da basın eğitim kurumu gibi davranmış ve bu konuda Avrupa'da ortaya çıkan birçok iktisadi kurum ve düşüncüyü halka öğretmeye çalışmıştır.

Osmanlı'da ilk gazetenin yayımlanmasından sonra basının canlanması için otuz yıl beklenmesine karşın 1860larda basında patlama yaşanmış ve birçok yayım görülmüştür. Çıkan yayımlardan biri de 1891'de Ahmet İhsan (Tokgöz) tarafından çıkarılan *Servet-i Fünun*'dur. İsminden de anlaşıldığı bir fen yayını olan dergi sütunlarında Avrupa'daki her türlü bilimsel ve fenni gelişmesine değinmiş ve birçok makale ve kitap tefrikası yayımlamıştır. Ahmet İhsan, Avrupa'yı yakından takip etmiş ve Avrupa'da yaptığı seyahatler neticesinde Avrupa'nın kalkınmasında iktisadın önemini anlamış ve çıkarttığı dergide iktisatla alakalı birçok yazı neşretmiştir. Avrupa'da hakim olan liberal iktisat düşüncesini geniş halk yığınları tarafından haberdar olması için *İlm-i Servet* başlıklı iktisadi eserin tefrikasını gerçekleştirmiştir.

İlm-i Servet adlı kitabında liberal iktisat düşüncesinin ilkeleri verilmiştir. Avrupa devletleri ve vatandaşlarının ilim sayesinde refaha eriştiğini belirten Ahmet İhsan, bu ilmin öğrenilmesi ve uygulanması sayesinde Osmanlı'nın da refahın görüleceğini vurgulamıştır. Okurların rahat anlaması için kitabın dilini sade tutmuş ve konuları basit anlatımlarla vermiştir. Kitabı, Avrupa'da çıkan liberal iktisat kitapları içeriğine uygun

şekilde tasarlamış ve kitabında ilmin konuları günlük yaşamdaki örneklerle vermiştir. Ahmet İhsan'ın bir dönem Ticaret Mektebi Ali'nde görevli olması, iktisadi konulara ilgisinin ve bilgisinin olduğunu kanıtlamaktadır. Bu doğrultuda dergide çıkan imzasız yazıların bir kısmının onun tarafından yazılmış olma ihtimali yüksektir. Ahmet İhsan, tefrikayı dergide gerçekleştirdikten sonra 1893'te matbaasında kitaplaştırmak üzere neşretmiştir.

Ahmet İhsan, kitabında servet, refah, emek sermaye, üretim araçları, iş bölümü, bölüşüm, üretim sektörleri gibi konulara değinmiş ve bu konuları alt başlıklar halinde işlemiştir. Kitabını liberal iktisat düşüncesi ilkeleri ışığında yazmış ve kitabında başka iktisadi düşünce ve yerli iktisadi düşünce gibi bilgiler ya da konular yer almamıştır. Kitap bir iktisat teori kitabıdır ve kitapta liberal iktisat düşüncesinin ilkeleri işlenmiştir. Ahmet İhsan'ın Fransızcasının iyi olması nedeniyle faydalandığı kitaplar Fransız menşeli olup A. Smith ve N. W Senior gibi önemli iktisatçıların kitapta zikredilmesi Ahmet İhsan'ın tanınmış bu iki iktisatçıdan haberdar olduğunu göstermektedir. Kitap incelenirken Ahmet İhsan'ın gazeteci olarak bilinmesine karşın yeterli iktisadi bilgisinin olduğu da anlaşılmaktadır. Servet-i Fünun'un dönemin önemli yayım organı olması nedeniyle kitabın neşredilmesiyle liberal iktisat düşüncesinin Osmanlı'da geniş okur tarafından okunduğunu ve bilinmeye başlandığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AHMET İHSAN, (1307-1309/1891-1893). *İlm-i Servet*, Dersaadet: Alem Matbaası.
AHMET İHSAN, (1308/1892). *Demiryolları*, Dersaadet: Alem Matbaası.
AHMET MİTHAT, (1296a/1879). *Ekonomi Politik*, İstanbul: Kırkanbar Matbaası.
AHMET MİTHAT, (1307/1891). *Hall u Ukad*, Dersaadet: Kırkanbar Matbaası.
AHMET MİTHAT, (1296b/1879). *Sevda-yı Sa'y u Amel*, İstanbul: Kırkanbar Matbaası.
AHMET MİTHAT, (1296c/1879). *Teşrik-i Mesai ve Taksim-i Mesai*, İstanbul: Kırkanbar Matbaası.
AYDAR, M. (2019). *Osmanlı Devleti'nde Modern İktisat Düşüncesinin Doğuşu Risale-i Tedbir-i Umran-ı Mülki*, İstanbul: Kitabevi.
AYDAR M. (2018). Risale-i Tedbir-i Umran-ı Mülki Adlı Risalede İbn-i Haldun'un iktisadi Düşüncelerinin Yansımaları, *Alınları Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/3.
BERKES, N. (1975). *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi 2*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
BUDAK, A. (2004). *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını Münif Paşa*, İstanbul: Kitabevi.
CANDEMİR, A.- SEROPYAN V. (1999). *Sahak Abroyan, Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
ÇELİK, H. (1994). *Ali Suavi ve Dönemi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
DOĞAN, İ. (1991). *Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi (Sosyo-Pedagojik Bir Karşılaştırma)*, İstanbul: İz Yayıncılık.
DİĞİROĞLU, F.-GENÇ, H.-ÖZGÜR M. E. (2015). *Osmanlı'da Modern İktisadın İzinde 1, Mebadi-i İlm-i Servet-i Mîlel Sakızlı Ohannes Efendi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
DEMİR, K. (2018a). Modern İktisadın Öğretilmesinde Gazetelerin Rolü ve Gazetelerdeki İktisadi Tefrikaları (1860-1870), *A. Ü. İletişim Fakültesi Dergisi*, 30.
DEMİR, K. (2018b). Osmanlı'da Sa'y u Amel Tartışmaları, *Erciyes İletişim Dergisi*, 5/3.
ERĞİNÖZ, G. Ş. (2008). Aylık Türkçe Bilim Dergisi *Mecmua-ı Fünun, Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10/1.

- EBUZZİYA, Z. (1999). Ahmet İhsan Tokgöz (1867-1942), *İA* 2, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- ERCİLASUN, B. (1996). *Ahmet İhsan Tokgöz*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- FINDIKOĞLU, Z. (1948). Türk İktisadi Tefekkür Tarihi ve Mehmet Şerif, *III. Türk Tarih Kongresi Ankara 15-20 Kasım 1943 Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- FINDIKOĞLU, Z. (1946). *İktisat Tedrisatı Tarihçesi*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- GENÇ H.- ÖZGÜR M. E. (2011). *Osmanlı'da Bir Politik İktisat Kitabı Tasarrufat-ı Mülkiye Serendi Arşizen*, İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- GÖVSA, İ. A. (1936). Sakızlı Ohannes Paşa, *Meşhur Adamları Hayatları ve Eserleri* 4, İstanbul.
- İNCEOĞLU, S. (2005). Tanzimat'ta Bir Düşünür ve Bürokrat: Münif Paşa ve İktisat Tasavvuru, *Divan*, 19.
- KOLOĞLU, O. (1999). Ahmet İhsan Tokgöz, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi* 2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KÖMÜRÇAN, K. (1946). Ahmet Hilmi Efendi, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi* 1, İstanbul.
- KILIÇKAYA, D. (2010). Ahmet İhsan'ın Romanları Üzerine Bir Değerlendirme, *S. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27.
- KURDAKUL, N. (1997). *Tanzimat Dönemi Basınında Sosyo-Ekonomik Fikir Hareketleri*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- MARDİN Ş. (1990). *Siyasal ve Sosyal Bilimler Makaleler II*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ORTAYLI, İ. (1980). Osmanlılarda İlk Telif İktisat Elyazması, *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, 46/1.
- ORMAN, S. (2010). *İktisat Tarih ve Toplum*, İstanbul: Küre Yayınları.
- ÖZDEMİR, Z. (2017). Servet-i Fünun Dergisinde Seyahat Yazıları (1891-1901) ve Ahmet İhsan'ın Suriye Seyahati, *Turkish Studies*, 12/15.
- ÖZKUL, A. S. (2016). *Servet-i Fünun* Mecmuası'nda Yayımlanan Ticaret Mektebi Yazıları Üzerine Bir Değerlendirme, *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25.
- PARLATIR, İ. (2009). *Servet-i Fünun*, *İA* 36, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- PAKALIN, M. Z. (2008). Abro Efendi, *Sicil-i Osmani Zeyli* 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- PAMUKCUYAN, K. (1958). Abro Efendi (Sahak), *İstanbul Ansiklopedisi* 1, İstanbul.
- RUKANCI, F.- ANAMERİÇ, H. (2009). Türk Matbaacılığının Önemli İsimlerinden Ahmet İhsan (Tokgöz) ve Matbaası, *Erdem Dergisi*, 54,
- SAYAR A. G., (2000). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- SAYAR, A. G., (2003). İlk İktisat Muallimi: Serendi Arşizen, *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 29.
- SAYAR, A. G. (2001). *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- SAYAR, A. G. (1987). Marjinalizm'in Türkiye'ye Girişine Dair Notlar, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 45/1-4.
- SAYAR, A. G. (2015). Cumhuriyetin Erken Döneminde (1923-1938) İktisat Düşüncesinde Eğilimler ve Yaklaşımlar, *Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşünürleri* 2, Ankara: Nobel Yayınları.
- ŞENER, A. (1994). Osmanlı Mali Düşüncesinin Çağdaşlaşması, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu Ankara 31 Ekim-3 Kasım 1989*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- TANPINAR A. H. (2013). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları.

- TOKGÖZ, A. İ. (1993). *Matbuat Hatıralarım*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- TOPRAK, Z. (1984). Fikir Dergiciliğinin Yüzyılı, *Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)*, İstanbul: Gelişim Yayınları.
- TÜTENGİL, C. O. (1965). Türkçe'de İlk İktisat Kitabı Konusu ve Yeni Bir Eser Üzerine Notlar, *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası* 25/1-2.

Summary

When the Ottoman Empire entered the 19th century, the economic problems increased, and in order to increase its financial resources and improve production, bureaucrats gave importance to the economic developments in Europe after they were convinced that the solution to these problems would not be possible with traditional methods. Bureaucrats were sent as ambassadors to various European states in order to follow the economic developments for the economic development of the Ottoman Empire and observed the economic developments with the first eye. He observed that the reason for the development of Europe was obtained as a result of the important gains in economics and he made attempts to apply the dominant thought in Europe to the Ottoman economic policies. After the second quarter of the 19th century, the economic initiatives of the state were in line with European economic thought.

In the 19th century, one of the institutions imported by the Ottoman Empire was the press, and bureaucrats issued the Calendar-i Vekayi in 1831 in order to benefit from the power of the press, and then many newspapers and magazines were published in the country. Due to the lack of development of educational institutions in the Ottoman Empire, the press acted as an educational institution and developed a publishing policy that helped to educate the public and increase cultural accumulation. One of the sciences of the press has been economics. Since the 1860s, there have been economics articles and serials that newspapers and magazines have processed and given in an educational style. In the Ottoman Empire, the press acted as an educational institution and tried to teach the public about many economic institutions and ideas that emerged in Europe.

Although the press waited thirty years for the revival of the first newspaper in the Ottoman Empire, in the 1860s there was an explosion in the press and many publications were seen. One of the published publications is Servet-i Fünun, published by Ahmet İhsan (Tokgöz) in 1891. The journal, which is a science publication, whose name is also understood, mentioned all kinds of scientific and scientific developments in Europe in columns and published many articles and book series. Ahmet İhsan followed Europe closely and realized the importance of economics in the development of Europe as a result of his travels in Europe and published many publications related to economics in his journal. The book titled İlm-i Servet was serialized in order to inform the broad masses of the people about the liberal economic thought prevailing in Europe.

In his book titled İlm-i Servet, the principles of liberal economic thought are given. Stating that European states and citizens achieved prosperity thanks to science, Ahmet İhsan emphasized that the Ottoman Empire would also experience prosperity thanks to the learning and application of this science. He kept the language of the book simple for the readers to understand the Tefrika easily and explained the subjects in simple expressions. He designed the book in accordance with the content of liberal economics books published in Europe and gave the subjects of science in his book. It proves that Ahmet İhsan had an interest in economic issues and economic knowledge, since he was a member of the trade school for a while. Accordingly, it is highly likely that some of the unsigned articles published in the journal were written by him. After Ahmet İhsan realized the serial in the magazine, he published the serial by publishing it in his printing house in 1893.

In his book, Ahmet İhsan touched upon subjects such as wealth, welfare, labor capital, means of production, division of labor, distribution, and production sectors and treated these subjects under sub-titles. He wrote his book in the light of the principles of liberal economic thought, and his book did not include other topics such as economic thought and domestic economic thought. The book is an economic theory book and the principles of liberal economic thought are covered in the book. The books that Ahmet İhsan uses because of his good French origin are of French origin, and the mention of important economists such as A. Smith and N. W Senior in the book shows that Ahmet İhsan was aware of these two well-known economists. While examining the book, it is understood that although Ahmet İhsan is known as a journalist, he has sufficient economic knowledge. Since Servet-i Fünun was the important publishing organ of the period, the publication of the book shows that liberal economics thought was read and known by a wide readership in the Ottoman Empire.